

ANNA BARSKA

OBYCZAJE I OBRZĘDY ZWIĄZANE Z NARODZINAMI I OBRZEZANIEM W TUNEZJI¹

Tunezja uzyskała niepodległość w 1956 r. Ten niewielki terytorialnie kraj wyróżnia się w sposób zdecydowany spośród innych państw muzułmańskich.

Wraz z wyzwoleniem spod protektoratu francuskiego wprowadzono wiele ustaw, m. in. zniesiono poligamię na rzecz monogamii, a kobieta stała się w świetle prawa równą mężczyźnie obywatelką kraju².

Pomimo postępujących przeobrażeń i widocznych zmian w stylu życia rodziny tunezyjskiej, to jednak zachowania uwarunkowane tradycją w dalszym ciągu funkcjonują, zwłaszcza w środowisku wiejskim i konserwatywnym. Dla społeczności arabo-muzułmańskiej, takiej jak tunezyjska, małżeństwo traktuje się jako wartość naczelną, co jest zgodne z ustaleniami Koranu³. Święta Księga potępia też celibat, a zatem nie akceptuje stropianieństwa.

Podstawową funkcję rodziny zdeterminowaną względami społecznymi, religijnymi i kulturowymi jest wydawanie na świat potomstwa. Stan

¹ Ustalenia zawarte w artykule powstały w wyniku ponad rocznych obserwacji (1983 - 1984) i wywiadów przeprowadzonych z mieszkańcami Tunisu. Interlokutorami byli mężczyźni, kobiety pracujące zawodowo i gospodynie domowe. Najcenniejsze informacje dotyczące zachowań rodzinnych pochodzą od trzech kobiet urodzonych w latach 1925 - 30, które nigdy nie pracowały zawodowo. Obecnie pełnią funkcje obywatelki i czuwają nad realizacją i prawidłowością zachowań towarzyszących narodzinom. Pełna dokumentacja z badań empirycznych znajduje się w posiadaniu autorki.

² 13 sierpnia 1956 r., a więc w kilka miesięcy po uzyskaniu niepodległości, szef rządu H. Burgiba ogłosił Statut Osobowy (Le Code du Statut Personnel), który w całości stanowił ewenement w świecie muzułmańskim. Dokument ten podlegał wielokrotnej nowelizacji (Por. M. Borrmans, *Statut Personnel et Famille au Maghreb de 1940 à nos jours*, Paris 1977, Ed. Mouton, p. 275 - 421).

³ Świadczy o tym następujący wers Koranu: „Pojmujcie za żony dziewice wierne; żęńcie sługi swoje i niewolników, którzy z nich są uczciwi; jeżeli są ubodzy, Bóg ich wzbogaci. On jest hojny i mądry”. *Koran*. Z arabskiego przekł. Jana Murzy Tętrak Buczackiego, Tatara z Podlasia. Warszawa 1858, Nakł. A. Nowolecki, s. 297, rozdz. XXIV, wers. 32.

bezdzielnosci poddawany jest krytyce, a małżonek, mając aprobatę otoczenia, może wystąpić o rozwód; dlatego też już od wczesnego dzieciństwa praktykuje się szereg obrzędów zabezpieczających dziewczynę przed nieplodnością. Płodność pojmuje się jako nakaz religijny, a także akt zachowujący ciągłość rodziny.

Obyczaje rodzinne realizowane w Tunezji charakteryzują się bogatą obrzędowością. Nasze obserwacje skoncentrują się jedynie na zachowaniach związanych z narodzinami i obrzezaniem. Wesele i pogrzeb, z uwagi na swoją specyfikę, wymagają odrębnego opracowania.

Cały cykl obyczajowości narodzinowej dzieli się na okresy, które z kolei wyznaczane są przez istotne wydarzenia zachodzące w okresie ciąży, narodzin, siódmego i czterdziestego dnia po urodzeniu. Etapem tym towarzyszą zabiegi magiczne chroniące matkę i noworodka przed tzw. „złym okiem” i nieżyczliwymi duchami⁴. Sytuację nadzwyczajną dla zbiorowości stanowi widoczna dla otoczenia ciąża, która równocześnie zobowiązuje grupę do opieki nad stanem zdrowia przyszłej matki i jej dziecka. Postawa ta wynika z przekonania, iż niewłaściwe zachowanie gromady wobec kobiety ciężarnej ma negatywny wpływ na nią, jej dziecię oraz otoczenie. A zatem w celu zabezpieczenia pomyślności spełnia się szereg praktyk magicznych. Niktore z nich dzisiaj charakteryzuje bezrefleksyjność i emocjonalność. Spośród istotnych zjawisk uwagę zwracają amulety, które zobligowana jest nosić przyszła matka, a także nowonarodzone dziecko. Z relacji informatorów wiadomo o szczególnym lęku kobiety ciężarnej przed „złym okiem”, aby ustrzec się jego ingerencji już od pierwszych miesięcy ciąży nosi rączkę Fatmy i nóżki baranie⁵. Natomiast dziecku nowonarodzonemu przypina się do ubranka miniaturkę Koranu lub złotą rybkę, przedmioty te pełnią funkcję talizmanu.

Wracając do zachowań w okresie ciąży należy wymienić zakaz budzenia kobiety ze snu, ponieważ w tym czasie duchy formują dziecko w jej łonie; zwalnia się też ją z ciężkich prac domowych. Lękając się

⁴ W społeczeństwie muzułmańskim, a takim jest ludność Tunezji, rozpowszechnione są wierzenia w dżiny, „złe oko” i czary. W świadomości ludzi zjawiska te stają się zagrożeniem dla człowieka, dziecka i zwierzęcia. Recytacja Koranu i amulety pełnią funkcję ochronną przed ingerencją tych demonów. Interesującej analizy tego problemu dokonała K. Skarżyńska-Bocheńska w artykule zatytułowanym *Wierzenia ludowe we współczesnej literaturze egipskiej* („Przegląd Orientalistyczny” 1964, nr 1, s. 15-26). Jej uwagi i spostrzeżenia znajdują potwierdzenie na terenie Tunezji.

⁵ Róg barana pełni funkcję magiczną, religijną i prestiżową we wszystkich warstwach społecznych Tunezji (Por. A. Bouhdiba, *L'Imaginaire maghrebin*, Tunis 1971, wyd. Maison Tunisienne, s. 30). Rączka Fatmy — muzułmańska piastunka domowego ogniska, symbol szczęścia i pomyślności.

uroku. kobieta ciężarna nie powie prawdy, w którym jest miesiącu. Z punktu widzenia funkcjonujących wierzeń zbyt częste przyglądanie się w lusterku sprawi, iż nowonarodzone dziecko będzie podobne do matki.

Do obowiązków przyszłych rodziców należy przygotowanie wyprawki, na ten aspekt zwracali uwagę wszyscy interlokutorzy. Warto przywołać w tym miejscu informację o zorganizowaniu w Muzeum Etnograficznym w Tunisie na Medinie ekspozycji ukazującej życie rodzinne na przełomie XIX i XX wieku. Szczególne miejsce na tej wystawie zajmuje sala poświęcona dziecku⁶.

Przed samym porodem kobieta maluje sobie dłonie i stopy henną⁷, a na śniadanie spożywa psisę⁸. Współczesne porody odbywają się w szpitalach państwowych⁹ i prywatnych klinikach, a także w domach, zwłaszcza na wsiach i w rodzinach tradycyjnych. Interesujące okazały się wiadomości o porodach odbieranych poza szpitalem przez akuszerkę lub zaufaną starszą, otaczaną szacunkiem kobietę. Szczególną rolę w ceremoniale przypada babce, bądź wiekowej ciotce. One muszą zadbać o akcesoria niezbędne przy porodzie, którymi są igły, nici, nożyczki, bie-

⁶ Muzeum to prezentuje rozmaite manifestacje kultury tradycyjnej. Zgromadzony materiał odnosi się do przełomu XIX i XX w. Cztery sale parterowe są świadectwem architektury typowej dla domów tunezyjskiej warstwy kupieckiej. W obiekcie przeznaczonym dla dziecka znajdują się przedmioty magiczne i religijne stosowane z okazji narodzin i obrzezania, biżuteria profilaktyczna i kolekcja strojów rytualnych. Pomieszczenie kobiety stanowi z kolei ilustrację jej życia codziennego. Kompleks małżeński odślania zachowania, jakie musiała przestrzegać każda z czterech żon. Pokój mężczyzn dowodzi izolacji kobiet z życia towarzyskiego. Jeszcze i dzisiaj w środowiskach tradycyjnych imprezy rodzinne czy spotkania okazjonalne fetuje się osobno. Żony nie uczestniczą w rozmowach prowadzonych przez mężczyzn. Niewiasty we własnym gronie w innym salonie zajmują się swymi sprawami.

⁷ Henna to proszek uzyskany z wysuszonych listków krzewów rosnących w rejonach tropikalnych (*Lythraceae*). Pudrem tym koloru żółtego lub czerwonego małżumianie malują stopy, dłonie i włosy. Zabieg ma na celu ochronę zdrowia, pomyślność i szczęście. Niewątpliwie jest to środek bakteriobójczy, chroni stopy, bardzo często nie osłonięte i dłonie przed infekcją.

⁸ Psisa stanowi mieszankę oleju, cukru i mielonego grochu.

⁹ Informacje o porodach w szpitalach państwowych uzyskano od polskich lekarzy pracujących w Tunisie. Z ich relacji wiadomo, że kobiety rodzą w ubrauniu, w którym przyszły, również w nim leżą i opuszczają szpital. Rodzina przynosi poleżnicę bardzo ostrą potrawę, którą ona spożywa, a zatem karmiąca matka nie przestrzega diety. Jeżeli rozwiązanie nastąpiło bez komplikacji, to już następnego dnia po porodzie wracają do domu same bądź w towarzystwie męża. Małżonek wykształcony często zjawia się z kwiatami. Zdarzają się jednak przypadki pozostawiania dziewczynki w szpitalu. Sytuacja taka pojawia się wówczas, gdy kobieta rodzi piątą lub szóstą już córkę, a rodzina znajduje się w trudnej sytuacji finansowej.

lizna i białe prześcieradło. Narodziny stanowią ważne wydarzenie dla zbiorowości, dlatego też obowiązuje obecność sąsiadów, kuzynów i przyjaciół. Zgodnie z obowiązującymi zasadami rozwiązania oczekuje się osobno. Kobiety znajdują się w pomieszczeniu rodzącej, niosąc jej pomoc werbalną poprzez udzielanie rad jak reagować na ból, aby go uśmierzyć, a także recytują fragmenty Koranu. Modlitwa ma pomóc i odpędzić złe duchy. Mężczyźni natomiast wraz z przyszłym ojcem przebywają na zewnątrz, również odmawiają wersety Księgi Proroka. Akuszerka odbiera dziecko, odcina mu pępowinę, staranie wyciera i zawija w białe prześcieradło¹⁰ a u dołu zawija kokardkę¹¹. Położnicy podaje się do wypicia dwa surowe jajka, a następnie bardzo ciepłą zupę, aromatyzowaną, wzbogaconą m. in. w czosnek, tymianek i pietruszkę.

Znakiem obwieszczającym szczęśliwe rozwiązanie są tzw. *zaghariy* — „you, you”. Pojedynczy okrzyk sygnalizuje narodziny córki, natomiast potrójny zwiastuje przyjście na świat syna¹². Dopiero od tego momentu ojciec ma prawo wstępu do pokoju żony. Wizyta męża ma na celu ucałowanie niemowlaka i ofiarowanie małżonce prezentu, którym może być złoto, srebro bądź pieniądze.

Według panującego obyczaju, matka i dziecko nie opuszczają pokoju przez siedem dni¹³. Opiekę nad nimi sprawuje osoba przyjmująca poród, a domostwem zajmują się odwiedzające kobiety, czyli sąsiadki, przyjaciółki i kuzynki.

Kolejnym ważnym wydarzeniem jest kąpiel rytualna i nadanie noworodkowi imienia oraz jego pierwsze wyjście poza obręb sypialni. Uroczystość ma miejsce właśnie siódmego dnia po urodzeniu. W obecności zaproszonych gości święto rozpoczyna się bardzo wcześnie rano. Inauguruje je zapalenie świecy i podpalenie znajdujących się w *kanunie* ziół dających zapach kadzidła. Dziecię zanurza się w letniej wodzie zmieszanej z jajkiem, symbolem witalności, szczyptę soli i cukru. Wiktuwały te w mentalności społeczeństwa są znakiem wdzięku i słodyczy, które z ko-

¹⁰ Białe prześcieradło symbolizuje szczęście i pomyślność, natomiast czarne wroży nieszczęście.

¹¹ Z medycznego punktu widzenia zawijanie dziecka w „rulon” ma niekorzystny wpływ na jego fizyczny rozwój, ale tłumaczenia i pokazy jak należy postępować z noworodkiem nie przynoszą rezultatów. Matki stosują tradycyjne zasady pielęgnacji niemowlaka.

¹² W kulturze muzułmańskiej narodziny syna stanowią wielkie wydarzenie. W Tunisie w rodzinach postępowych nie zauważono różnicy w traktowaniu dzieci różnej płci. Natomiast w środowisku tradycyjnym z dumą wyliczano liczbę chłopców, obojętnie mówiono o córkach.

¹³ Właśnie w tym okresie położnica i niemowlę narażone są na działanie demonów. Funkcję ochronną pełnią amulety, recytacja fragmentów Koranu i obrzęd demostwa. Zabiegi te odpędzają złe moce.

lei ma przejąć niemowlę. Zlekceważenie tych czynności naraża dziecko, na niewłaściwe kształtowanie się jego cech charakteru (antypatyczność, małomówność, smutek itp.). W atmosferze radości i wesela kobiety ubierają wykąpanego oseska. Chłopca stroi się w niebieską koszulkę, wyszywaną złotymi ornamentami, natomiast dziewczynce wkłada się różową sukieneczkę ozdobioną złotym haftem. Nakłada się także maluszkowi biżuterię, która pełni funkcję profilaktyczną. Tak wystrojone niemowlę prezentuje się najpierw kobietom. W nastroju wesołym składają one w imieniu życzzenia, wydając przy tym okrzyki *you, you* mające aspekt swoistego błogosławieństwa. Mężczyźni w tym czasie we własnym gronie odmawiają Koran i popijają herbatę o smaku miętowym lub migdałowym. Ich spokój zostaje przerwany wejściem matki z rytualnie ubranym dzieckiem i przekazanie je ojcu, który z kolei dumnie przedstawia zebranym. Zaproszeni goście (mężczyźni) w tym momencie składają życzenia i ofiarują nowonarodzonemu prezent; obecnie z reguły są to pieczywo. Recytacja El Fatihi (fragment Koranu) poprzedza nadanie imienia. Czynności tej podejmuje się najstarszy z członków rodziny lub ktoś z otoczenia obdarzony autorytetem i zaufaniem. Najczęściej dziecko otrzymuje imię po kimś z rodziny Proroka, bądź po niezującym dziadku¹⁴. Impreza ta wymaga ofiary z barana, zwierzęcia rytualnego w kulturze muzułmańskiej¹⁵. Zaproszeni goście częstowani są potrawą kus-kus i napojami *zrir* oraz *śrubu*¹⁶. Spożywa się też ciasteczka bardzo słodkie. Poszczególnym zachowaniom towarzyszy śmiech, *zagharidy*, a zatem stworzona atmosfera ma wpłynąć na dalsze losy dziecka.

Okres „nieczystości” i izolacji kobiety po porodzie trwa czterdzieści dni. „Wielka toaleta” żony sygnalizuje przywrócenie jej praw. Z tej okazji organizuje się przyjęcie dla przyjaciół i rodziny, a odświętnie odzianemu dziecku przekazują się prezenty. W porównaniu z etapami wcześniejszymi, obecnie dzień ten nie zawsze ma aspekt publiczny, a zatem spotkania ograniczają się do kręgu rodzinnego.

¹⁴ Szczególne znaczenie posiadają imiona Mohamed i Fatma. Wszyscy informatorzy określali je jako błogosławione, a zatem osoba, której nadano jedno z tych imion, uznawana jest przez otoczenie za szczęśliwą.

¹⁵ Rytuał szkoły malakickiej dowodzi, że baran pełni funkcję zwierzęcia ofiarowego składanego przede wszystkim w tzw. święto „Wielkiego Barana” (Aid al-Kabir), a także z okazji ważnych wydarzeń rodzinnych. Zwierzę musi być samcem koloru białego, bez najmniejszych uszkodzeń.

¹⁶ Kus-kus — narodowa potrawa krajów Maghrebu. Podstawę stanowią drobniutka wyrabiana z mąki: kasza, mięso (baranina, wołowina lub drób) i jarzyny. Przygotowuje się ją w odpowiednim dwuczęściowym naczyniu. Potrawę polewa się bardzo pikantnym sosem, w którego skład wchodzi około dwadzieścia przypraw. *Zrir* jest to bardzo słodka mieszanka gotowanego cukru, migdałów, orzechów i sezamu. *Śrubu* — to wyciąg z migdałów (mleczko migdałowe).

Zgodnie z panującymi zasadami, dziecko winno być karmione piersią około dwóch lat. Matka, chcąc je odzwyczaić od ssania, smaruje sutki henną.

Bardzo ważnym wydarzeniem w kulturze muzułmańskiej jest obyczaj obrzezania, praktykowany przez Egipcjan, a następnie przekazany ludom semickim i Murzynom¹⁷. Wprawdzie nie ma o nim wzmianki w Koranie, ale obowiązuje wyznawców religii Mahometa. Towarzyszy mu bogata obrzędowość, nacechowana symbolami, spełnianymi już dzisiaj często bezrefleksyjnie. Realizacja obyczaju ma charakter publiczny, a zatem wymaga obecności krewnych, rodziny i przyjaciół. Zaproszeni goście są świadkami przejścia chłopca z wieku dziecięcego w młodzieńczy. Ich obecność podnosi rangę imprezy. To istotne zdarzenie w życiu rodzinnym najczęściej ma miejsce z okazji święta narodzin Proroka (*Mouled*). Uroczystość poprzedzają przygotowania związane z wydaniem przyjęcia, wymagana jest ofiara barana. Sąsiedzi często wspomagają rodzinę produktami spożywczymi, które jednak zostaną ofiarodawcom zwrócone, gdy oni znajdują się w trudnej sytuacji finansowej.

Zabiegowi poddaje się chłopców w wieku od jednego roku życia do siedmiu lat w domu lub w szpitalu. Z uwagi na wysokie koszty, często do operacji przygotowuje się kilkoro dzieci. Wówczas zdjęcie napletka męskiego rozpoczyna się od najstarszego¹⁸. Zabiegu dokonuje lekarz lub fryzjer¹⁹. Jeżeli realizacja tej fazy obrzędu ma miejsce w obrębie domostwa, to postępowanie fryzjera obserwowane jest przez mężczyzn. Dziecko z pomalowanymi henną dłońmi i stopami, ubrane w luźną koszulkę²⁰, trzymane jest na kolanach przez ojca lub dziadka. Kobiety nie uczestniczą w tej części rytuału, oczekują okrzyku mężczyzny sygnalizującego pomyślność zabiegu i początek zabawy. Malca przenosi się do łóżeczka i oddaje w opiekę babci. Zgromadzeni goście odwiedzają małego *arrisa*, czyli pana młodego, składają mu życzenia, pozdrawiają słowem *mabruka*, co oznacza szczęście i powodzenie, przekazują pie-

¹⁷ Por. M. Mazahéri, *Życie codzienne muzułmanów w średniowieczu (X - XII)*; Warszawa 1972, s. 34 - 35.

¹⁸ To ważne wydarzenie rodzinne nieco inaczej przebiega na południu Tunezji. Interesująco na ten temat piszą: V. Pâques, *L'Arbre cosmique dans le pensée populaire et dans la vie quotidienne du nord-ouest africain*, Paris 1964, Ed. Institut D'Ethnologie Musée de l'Homme, Palais de Chaillot, s. 418 - 422; André Louis, *Nomades d'hier et d'aujourd'hui dans le sud tunisien*, Aix-en-Provence 1979, Ed. Edisud, s. 181 - 184.

¹⁹ Zabiegu dokonuje mężczyzna traktowany jako arcykapłan, legitymujący się następującymi zawodami: fryzjer, kowal i krawiec.

²⁰ Strój dziecka jest różny, zależy od regionu. Por. V. Pâques, *op. cit.*, A. Louis, *op. cit.*

niądze i inne podarki, a kobiety na znak błogosławieństwa wydają okrzyki *you, you*. W zależności od majątności rodziny przyjęcie odbywa się w domu, bądź w specjalnie na tę uroczystość wynajętej sali. Zaproszonych uczestników częstuje się *kus-kusem*, napojami i bardzo słodkimi ciasteczkami.

Wspominane narodziny i obrzezanie, podobnie jak każda uroczystość tetowana w rodzinie arabskiej wyznającej islam, pozbawione są alkoholu. Sytuację tę tłumaczą ustalenia zawarte w Koranie, a także w prawie kanonicznym, czyli szariacie. Obrzezanie łącznie z weselem stanowi jedność, dzieloną na dwie fazy, a zatem przejście chłopca w wiek młodzieńczy jest pierwszym etapem składania ślubów.

Praktykowane obrzędy związane z narodzinami i obrzezaniem mają na celu zabezpieczenie dziecku szczęścia i zapewnienie mu płodności. Naruszenie zachowań uwarunkowanych tradycją poddawane jest krytyce. Na straży prawidłowego postępowania grupy stoi społeczność rodzinno-sąsiedzka, a dbają o to ludzie w podeszłym wieku, szacowni członkowie rodzin (babcie, ciotki, wujkowie, dziadkowie).

Życie rodzinne w Tunezji, jak już wspomniano, charakteryzuje się bogatą różnorodnością. Świadczą o tym wyodrębnione przez A. Demeersmana trzy typy rodziny tunezyjskiej:

- postępową,
- konserwatywną,
- przejściową²¹.

Nasze obserwacje odnoszą się zdecydowanie do rodzin określonych jako konserwatywna i przejściowa. Styl życia realizowany przez tę grupę społeczeństwa oparty jest przede wszystkim na tradycji. Nie ulega ona zbyt mocno propozycjom lansowanym przez środki masowego przekazu.

Kiedy przekazy dotyczące powrotu do „źródeł” pochodziły od osób urodzonych w latach 1925 - 30, uznano tę sytuację w pewnym sensie za prawidłową. Zaskoczeniem natomiast okazały się wypowiedzi mężczyzn urodzonych w latach 1955 - 60, również zwolenników zachowań rodzinnych opartych na tradycji jako dowodu tożsamości muzułmańskiej.

Fakt istnienia różnorodnych stylów życia determinuje kilka czynników, z których należałoby wymienić przede wszystkim likwidację analfabetyzmu, upowszechnianie środków masowego przekazu (prasa, radio, telewizja), a także dość mocne wpływy zachodnioeuropejskie.

²¹ A. Demeersman, *La famille Tunisienne et les temps nouveaux*, Tunis 1972, Ed. Maisen Tunisienne, s. 179.

*Anna Barska***CUSTOMS AND FAMILY RITES CONNECTED WITH BIRTH AND CIRCUMCISION
IN TUNISIA**

(summary)

In the article certain family customs in the Muslim cultural circle are presented. All statements in the text result from more than one year observations (1983 - 1984) and interviews made with inhabitants of Tunisia. Specific attention is drawn to their behavior during rites dealing with birth and circumcision which still function in traditional families. Situations presented here give a heritage of beliefs and superstitions; at the same time they show various attitudes of the society towards the past. Progressive transformations and visible changes in the style of living of a Tunisian family, however, do not eject manners based on tradition.

J. Ch.